

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДОБИ ІВАНА МАЗЕПИ

Гандзюк Святослав,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: sviatoslavhandziuk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Іван Степанович Мазепа є однією з визначних постатей української історії, видатним гетьманом, державним діячем, дипломатом і меценатом, чий правління (1687–1709) припало на складний і переломний період. Особливу вагу в його правлінні займали міжнародні відносини Гетьманщини, які в той час стали надзвичайно гострими й динамічними. Гетьманщина, розташована на стратегічному перехресті Східної Європи, опинилася під потужним тиском з боку Московського царства, амбіцій Речі Посполитої, впливу Османської імперії та Кримського ханства. За цих напружених обставин ключовим завданням Мазеви стало збереження автономії Української козацької держави та захист її національних інтересів.

На початку гетьманування Івана Мазеви зовнішньополітична активність Гетьманщини суттєво обмежувалася умовами Коломацьких статей 1687 року [1], які закріпили посилений контроль Московського царства над міжнародною діяльністю Української держави. Внаслідок цього Україна, як союзник Москви, була змушена брати участь у її численних війнах: спершу проти Кримського ханства та Османської імперії [2], а згодом – у Великій Північній війні проти Швеції і польського короля Станіслава Лещинського, який був союзником шведів [3, с. 136–154]. Усвідомлюючи загрози для автономії та необхідність зміцнення своєї держави, Мазепа намагався вести приховану дипломатичну діяльність. Він шукав нових союзників і можливостей для самостійного політичного курсу, намагався підтримувати добросусідські відносини з усіма сусідніми країнами. Особливу увагу гетьман приділяв Чорноморському питанню, оскільки для економічного розвитку та зміцнення Гетьманщини було важливо мати вихід до Чорного моря. Важливе місце займало питання збереження та розширення автономії

Гетьманщини від зростаючого впливу Московського царства. Гетьман прагнув до міжнародного визнання Гетьманщини як повноцінного політичного суб'єкта та захисту прав і вольностей козацтва від зовнішніх посягань.

Велику роль в міжнародній діяльності гетьмана Мазепи мала його освіта [4, с. 10], знання та досвід. Для розуміння особливостей міжнародної політики Івана Мазепи важливо враховувати умови формування його світогляду, які заклали основу і стали ключовими рушіями політичних рішень. Дитинство Івана Мазепи припало на період національно-визвольної боротьби українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Важливу роль відігравало його походження з відомого українського шляхетного роду Мазеп-Колединських та середовище, у якому виростав Іван Мазепа. Батько Івана Мазепи Степан-Адам Мазепа був соратником гетьмана Б. Хмельницького, деякий час перебував на Запорізькій Січі, а у 1654 р. обіймав посаду білоцерківського городского отамана. Він також був одним з найближчих соратників гетьмана І. Виговського. Товаришував з Юрієм Немиричем. Перебував у складі українського посольства у Варшаві на сеймі, що мав ратифікувати Гадяцьку угоду 1659 року.

Як і більшість тогочасних шляхетських дітей початкову освіту майбутній гетьман здобув вдома. У цьому велика заслуга його матері. Саме вона виховала свого сина у глибокій пошані до православної віри й навчила його читати та переписувати Євангеліє. Згідно зі свідченнями Величка, Мазепа здобув освіту в Києво-Могилянській колегії та Єзуїтському колегіумі у Варшаві, а упродовж наступних трьох років продовжив навчання у Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах, де отримав цінний досвід європейського політичного та культурного життя. Завдяки освіченості та знанню багатьох мов, Мазепа ще в молодому віці активно залучався до дипломатичних місій, що давало йому можливість глибоко ознайомитися з політичною ситуацією в Україні та за її межами.

Без сумніву, важливі політичні події та культурні процеси, які відбувалися на той час у європейських країнах, а також і в Україні, певним чином впливали на формування особистості майбутнього гетьмана. Ці ранні впливи та освіта заклали міцний фундамент для його діяльності надалі на міжнародній арені. Отримавши повноцінну освіту європейського рівня, зокрема військову, Іван Мазепа стрімко просувався на вищі посади при королівському дворі Речі Посполитої, а невдовзі став помітною фігурою в старшинському оточенні гетьманів України Петра Дорошенка й Івана Самойловича. В процесі становлення Мазепа здобуває багатий досвід міжнародних відносин, який згодом використовує в діяльності.

З приходом Мазепи до влади, Гетьманщині було нав'язано Москвою нові Коломацькі статті [5, с. 18–20], які суттєво обмежували діяльність

гетьмана, зокрема міжнародну політику Гетьманщини, в цих статтях зазначалося наступне: *«...щоб від навколишніх Государів листи прочитавши, до Великих Государів відсилати... а від себе чи проти тих листів ні до кого нічого не писати...»*. Щодо російсько-польського мирного договору, обумовлювалося ставлення нового гетьмана до «Вічного миру»: *«...мир і союз укладений з Королем Польським тримати міцно і задовольнятися тими містами, які в договорах названі, і в уступленні в сторону Польську не вступати й до порушення договорів ніяких причин не давати»* [6]. Згідно з положеннями Коломацьких статей, окрім Києва, московські гарнізони повинні були дислокуватися в Чернігові, Переяславі, Ніжині та Острі. Гетьману заборонялося змінювати склад генеральної старшини без згоди Москви, а також установлювати прямі дипломатичні зв'язки з іншими країнами. Незважаючи на ці обмеження у сфері міжнародних відносин Гетьманщини, Іван Мазепа мав можливість впливати на позицію московського двору у тристоронніх російсько-польсько-турецьких взаєминах, що дозволяло йому визначати напрями зовнішньої політики свого уряду. Як свідчать історичні джерела, Мазепа підтримував певні контакти не лише з окремими представниками влади Речі Посполитої, а й з Османською імперією, Кримським ханатом, а також князівствами Молдовою та Волощиною. Хоча гетьман офіційно інформував Москву про всі свої контакти з іноземними правителями, історики припускають, що вже з початку 90-х років XVII століття він міг вести і таємне листування.

Після кримського походу гетьмана Івана Мазепи та князя Голіцина 1689 р., в якому вдалося захопити Перекоп, Мазепа здобув авторитет і повагу в нового московського царя Петра I, що, певною мірою, на якийсь час полегшувало міжнародну діяльність Гетьманщини. Гетьман докладав значних зусиль для підтримки добрих відносин з московським царем, але чудово розумів загрози, що йшли від Москви, прагнув посилити незалежність України. Певним чином національні інтереси Гетьманщини співпадали із тією діяльністю, яку здійснював Петро I до 1699 р., оскільки це давало можливість Україні вийти до Чорного і Азовського морів, адже після доби Руїни в Україні турки з татарами за активної допомоги поляків заблокували вихід в Чорне море для козацького флоту. Мазепа усвідомлював, що контроль над чорноморським узбережжям відкриє нові можливості для торговельних маршрутів, сприятиме економічному зростанню і зміцнить міжнародне становище держави. У 1691 р. козаки взяли штурмом турецькі фортеці на Дніпрі, в 1695 р. засадили фортеці козацькими залогами, блокували турецький флот в Чорному морі і відтягували на себе велику частину кримської орди під час Азовських походів 1695–1696 рр. царя Петра I. Козацький флот атакував Очаків і

проводив бойові операції в Чорному і Азовському морях, захопивши десятки турецьких галер і фортецю Іслам-Кермен [7, с. 236–250].

Таким чином, бачимо, що Гетьманщина мала непрості міжнародні відносини з Османською імперією і Кримським ханством. З одного боку, вона постійно конфліктувала з цими державами, беручи участь у кампаніях Московського царства проти них. З іншого, – через тиск Москви, Мазепа розглядав можливість встановлення союзницьких відносин із Османською імперією і Кримським ханством для протидії російській експансії. Про це свідчать його таємні контакти з представниками цих держав із метою досягнення взаємовигідних домовленостей. Проте через низку факторів, включно з релігійними розбіжностями й історичними конфліктами, повноцінного союзу між Гетьманщиною та її південними сусідами так і не було створено. Зрештою, у кінці 1690-х рр. цар Петро I почав здійснювати свій задум припинити війну з Туреччиною і почати війну проти Швеції. Це згодом стало катастрофічним для Гетьманщини.

У цей час Мазепа зіткнувся з проблемою поділу українських земель між Московським царством та Річчю Посполитою, закріпленим умовами «Вічного миру» 1686 р. Ця угода суттєво обмежувала можливості для об'єднання Лівобережної та Правобережної України під єдиною гетьманською булавою. У відносинах з Польщею, Мазепа діяв обережно, намагаючись не порушувати умов «Вічного миру», але, водночас, шукаючи шляхи для поступового посилення впливу Гетьманщини на Правобережжі. Він неодноразово звертався до Москви з проханнями посприяти приєднанню території полків Палія до Лівобережного гетьманату, проте Москва не бажала загострювати відносини з Польщею.

З початком Великої Північної війни, ситуація в регіоні кардинально змінилася. У 1704 р., отримавши наказ від Петра I, Мазепа ввів козацькі війська на Правобережжя для допомоги польському королеві Августу II Саксонському у боротьбі проти шведської загрози. Цей крок став вирішальним у тимчасовому об'єднанні українських земель під владою Мазепи, який відтепер фактично став правителем «обох сторін Дніпра» [8, с. 16].

Під час війни московський цар нещадно експлуатував всі ресурси України, козацькі полки були змушені брати участь у війні далеко за межами своєї країни, несучи значні втрати, крім того цивільне населення Гетьманщини змушене утримувати російські війська і забезпечувати їх всім необхідним та працювати на спорудженні фортець. Політика Московії призводила до остаточної втрати автономії Гетьманщини та позбавлення всіх прав і свобод населення. У контексті зростаючої загрози з боку Московського царства, Іван Мазепа розпочинає таємні переговори зі шведським королем Карлом XII, який в цей час вів війну проти Росії. Важливим етапом у формуванні цього союзу стали перемовини з

представниками Речі Посполитої та польським королем Станіславом Лещинським, союзником Швеції.

У процесі військових дій у Польщі та Литві, Мазепа постійно мав стосунки і добрі відносини з польськими начальниками, а коли до влади прийшов Станіслав Лещинський – фаворит шведського короля, то гетьман зумів налагодити з ним таємну дипломатію. Тогочасна стратегія української дипломатії зосереджувалася на підтримці лояльних відносин із Московією, паралельно активізуючи переговори з Лещинським. Це мало на меті, у разі успіху польсько-шведської коаліції, досягти домовленостей із Польщею щодо гарантування прав України в рамках Речі Посполитої, а також встановити прямі контакти зі Швецією. Із записів капелана короля Карла XII Нордберга відомо, що І. Мазепа надіслав таємного листа С. Лещинському з пропозицією допомогти шведам знищити „шість чи сім тисяч московитів, які були в Україні» [9, с. 26]. Дана інформація підтверджується тим, що С. Лещинський видав універсал „гетьманові, Війську Задніпровському Запорозькому та всій Україні» [10]. У ньому король Речі Посполитої закликав українців до повернення під протекцію „дідичного пана» й обіцяв захист перед „чужим ярмом» московського царя. Помітною фігурою у цій дипломатії була княгиня Дольська. Вона була посередницею між королем Станіславом і гетьманом Мазепою. В одному із своїх листів до гетьмана повідомляла, що поміж придворних московитів шириться чутка про вмовляння Меншикова до царя заарештувати Мазепу, як зрадника, а на його місце поставити когось із своїх. Через княгиню Дольську гетьман Мазепа отримував листи від самого короля Станіслава Лещинського. Ще одним важливим посередником в таємній дипломатії гетьмана Мазепа був львівський єзуїт Зеленський, з яким мав давні стосунки. Окрім посередників гетьман особисто контактував із шведським і польським королями, про що засвідчив у зверненні до старшини та козаків під містечком Семенівкою, перед зустріччю з армією Карла XII. В цій же промові гетьман повідомляє про договори, укладені з шведським королем, які забезпечували протекторат для України, гарантами цього були Франція і Німеччина. Українсько-шведським договором передбачалося прийом шведського короля в Сіверщині й передача йому всіх фортець цієї провінції, а також забезпечення можливості зробити там зимовий постій, тим часом Мазепа повинен зібрати все козацьке військо, прихиливши на свій бік слобітських та донських козаків і приєднати до цього союзу калмицького хана Аюка. Варто згадати, що гетьман Мазепа відправляв посланця до кримського хана з проханням посилення шведського війська. В другій Україно-шведській угоді, що була укладена у квітні 1709 р. поблизу Великих Будищ зазначалося, що шведський король не буде укладати угоди з

московською державою до часу повного визволення України включно із Запорозькою Січчю.

Ключовим моментом у Великій Північній війні, а також для гетьмана Івана Мазепи, стала Полтавська битва, яка відбулася 27 червня 1709 р. Це зіткнення – кульмінація союзу між Гетьманщиною та Швецією, що був спрямований на звільнення України від впливу Московського царства. Незважаючи на надії Мазепи та Карла XII на перемогу, шведська армія зазнала поразки від російських військ під командуванням Петра I. Поразка під Полтавою мала катастрофічні наслідки для Гетьманщини та особисто для гетьмана Мазепи. Його плани створення незалежної Української держави під протекторатом Швеції зруйнувалися. Мазепа, разом із королем Карлом XII, був змушений втекти на територію Османської імперії, де й помер 22 вересня 1709 р. в місті Бендери.

Наслідки Полтавської битви для міжнародного становища Гетьманщини були вкрай негативними. Московське царство, скориставшись поразкою шведів і переходом Мазепи на їхню сторону, розпочало жорсткий курс ліквідації останків української автономії. Відбулися репресії проти прихильників Мазепи, а влада Гетьманату була суттєво обмежена. Полтавська битва стала переломним моментом, після якого Гетьманщина повністю втратила свою суб'єктність на міжнародній арені. Її зовнішня політика стала повністю контролюватися Москвою, а територія поступово інтегрувалася до складу Російської імперії та з погляду української історії, спроба Івана Мазепи вивести Україну з-під московського впливу була останньою можливістю захистити права й державність Гетьманщини. Хоча битва завершилася трагічно, але цей крок та союз зі Швецією стали прикладом і орієнтиром для боротьби за національну незалежність та самовизначення України. Справу гетьмана Мазепи продовжили його соратники під проводом нового гетьмана Пилипа Орлика.

Підсумовуючи міжнародну діяльність Гетьманщини доби Івана Мазепи, можна сказати, що гетьман майстерно використовував обмежені можливості для підтримки контактів із сусідніми державами з метою забезпечення та захисту національних інтересів України, соборності українських земель, економічного та культурного розвитку і зміцнення українського впливу на міжнародній арені. Кульмінацією зусиль І. Мазепи став ризикований, але свідомий перехід на бік Швеції у Північній війні, що був відчайдушною спробою вирватися з-під гніту Московії та забезпечити Україні в майбутньому суверенітет та надійний захист.

Висновки. Пропонована тема дослідження актуальна і в наш час, оскільки боротьба за збереження української державності та спроба розірвати зв'язки з Москвою знаходять прямі паралелі в сучасній історії України. Подібно до часів І. Мазепи, Україна сьогодні знову опинилася на складному геополітичному роздоріжжі, відстоюючи свій суверенітет та

територіальну цілісність перед агресією з боку росії, яка прагне відновити свій імперський вплив. Сучасні події є трагічним продовженням багатовікової боротьби українського народу за право на самовизначення, яке намагався реалізувати гетьман Мазепа, що прослідковується в його пошуку союзників у Європі для протистояння Москві і це перегукується із сучасною зовнішньою політикою України, спрямованою на зміцнення партнерства з країнами Заходу для захисту від російської агресії. Вибір Мазепи між промосковською орієнтацією та європейським шляхом розвитку залишається ключовим і актуальним цивілізаційним вибором для України і сьогодні. Таким чином, досвід Мазепи та наслідки його політики слугують важливою історичною настановою та уроком про ціну свободи, необхідність єдності й рішучості у відстоюванні національних інтересів перед зовнішніми загрозами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крупницький Б. «Обрання Мазепи гетьманом і перший період його правління». URL: <http://www.mazepa.name/history/krupnicki-3.html#31>.
2. Чухліб Т. статті: «Іван Мазепа як полководець: військові походи до Хаджибею, Північного Причорномор'я та Криму в 1687–1699 рр.». URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FChukhlib_Taras%2FIvan_Mazepa_iak_polkovodets_viiskovi_pokhody_do_Khadzhybeiu_Pivnichnoho_Prychornomoria_ta_Krymu_u_16.pdf.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України. Том II. Київ, 1991. 349 с.
4. Чухліб Т. Іван Мазепа. Київ, 2012. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FChukhlib_Taras%2FIvan_Mazepa.doc.
5. Мазепа. Збірник / ред. Іванченко. Ю. Київ: «Мистецтво», 1993. 240 с.
6. Чухліб Т. Перші роки гетьманування Івана Мазепи. URL: <http://www.mazepa.name/history/chuhlib2.html>.
7. Історія Русів / ред. Сидоренко В. Київ, 1991. 318 с.
8. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. 3б. наук. праць / ред. Смолій В. А. Київ, 2008. 398 с.
9. Павленко С. Військо Карла XII на Півночі України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 512 с.
10. Історія, філософія, релігія: Як Росія зрадила Україну: проблеми взаємовідносин між царським та гетьманським урядами. URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2010/2010-6-1-30/chuhlib.html>.